



KOMPILASI ARTIKEL

Linguistik  
Bahasa dan  
Budaya  
*Sarawak*

EDITOR

MARY FATIMAH SUBET

KOMPILASI ARTIKEL

Linguistik  
Bahasa dan  
Budaya  
*Sarawak*

KOMPILASI ARTIKEL

Linguistik  
*Bahasa* dan  
Budaya  
*Sarawak*

EDITOR

MARY FATIMAH SUBET

UNIVERSITI MALAYSIA SARAWAK



© Mary Fatimah Subet, 2019

Hak cipta terpelihara. Setiap bahagian daripada terbitan ini tidak boleh diterbitkan semula, disimpan untuk pengeluaran atau dipindahkan kepada bentuk lain, sama ada dengan cara elektronik, mekanik, gambar, rakaman dan sebagainya tanpa izin bertulis daripada Penerbit UNIMAS.

Diterbitkan oleh  
UNIMAS Publisher,  
Universiti Malaysia Sarawak,  
94300 Kota Samarahan,  
Sarawak Malaysia.

Dicetak di Malaysia oleh,  
PPKS Production Sdn. Bhd.,  
Jalan Canna, Off Jalan Wan Alwi,  
93350 Tabuan Jaya,  
Kuching, Sarawak  
Malaysia.

Perpustakaan Negara Malaysia

Data Pengkatalogan-dalam-Penerbitan

KOMPILASI ARTIKEL : Linguistik Bahasa dan Budaya Sarawak /

EDITOR: MARY FATIMAH SUBET.

ISBN 978-967-2008-99-6

1. Malay language--Dialects--Malaysia--Sarawak.

2. Sarawak (Malaysia)--Social life and customs.

3. Government publications--Malaysia.

I. Mary Fatimah Subet.

499.2370959522

# KANDUNGAN

<b>Prakata</b>	xi
<b>Penghargaan</b>	xiii
<b>1 Penguasaan Fonologi Kanak-Kanak dalam Dialek Melayu Sarawak</b> <i>Mary Fatimah Subet, Salbia Haji Hassan</i>	1
<b>2 Morfologi: Analisis Produktiviti Imbuhan Awalan dalam Dialek Melayu Sarawak</b> <i>Salbia Haji Hassan</i>	13
<b>3 Analisis Pragmatik Pantun Bidayuh: Mengesan Penyesuaian Nilai dan Cara</b> <i>Mary Fatimah Subet</i>	25
<b>4 Kata Ganda Semu dalam Dialek Melayu Sarawak(DMS)</b> <i>Salbia Haji Hassan</i>	41
<b>5 Manifestasi Kata Sifat dalam Dialek Melayu Sarawak (DMS)</b> <i>Wan Robiah Hj. Meor Osman, Rosnah Mustafa</i>	55
<b>6 Istilah Melayu Lama dalam Pertuturan Harian Melayu Sarawak</b> <i>Monaliza Sarbini-Zin, Haikal Hammaad Zin</i>	67
<b>7 Manifestasi Masa dalam Dialek Melayu Sarawak</b> <i>Wan Robiah Hj. Meor Osman, Rosnah Mustafa</i>	83
<b>8 Kelangsungan dan Vitaliti (Daya Bahasa) Bahasa dalam kalangan Kaum Kejaman di Sarawak</b> <i>Amee Joan</i>	99

<b>9</b>	<b>Bergendang dan Bermukun dalam Masyarakat Melayu Sarawak</b> <i>Mary Fatimah Subet, Salbia Hassan</i>	113
<b>10</b>	<b>Pantun Masyarakat Bidayuh Sarawak: Interpretasi Makna, Nilai dan Budaya</b> <i>Wan Robiah Meor Osman , Mary Fatimah Subet</i>	131
<b>11</b>	<b>Seni Pembuatan Ilang dan Nyabur: Identiti Budaya dan Masyarakat Iban di Sarawak</b> <i>Amee Joan</i>	143
<b>12</b>	<b>Pantun Bidayuh Jagoi: Bentuk Luaran dan Dalaman</b> <i>Mary Fatimah Subet</i>	159
	<b>Bibliografi</b>	179
	<b>Indeks</b>	191

## SENARAI JADUAL

Jadual 1.1	Proses Penyingkatan Perkataan ke Ekasuku	5
Jadual 1.2	Pemotongan dan Penyingkatan Rangkap Konsonan	6
Jadual 1.3	Suku Kata Kanonik	7
Jadual 1.4	Geluncuran Likuida	7
Jadual 1.5	Asimilasi	8
Jadual 1.6	50 Ujaran (data utama)	8
Jadual 1.7	Min Panjang Ujaran (MLU)	10
Jadual 6.1	Definisi Istilah Melayu Lama	69
Jadual 6.2	Perbandingan kiraan frekuensi antara informan dari Sarawak dan negeri-negeri lain di Malaysia yang mengetahui dan tidak mengetahui makna istilah –istilah Melayu lama.	76
Jadual 6.3	Istilah-istilah Melayu lama yang diketahui maknanya mengikut urutan menurun antara informan–informan DMS dan negeri-negeri lain di Malaysia.	77
Jadual 6.4	Istilah-istilah Melayu lama yang diguna pakai dalam pertuturan harian informan DMS berbanding informan negeri-negeri lain di Malaysia, mengikut urutan menurun.	78
Jadual 6.5	Perbandingan antara penutur DMS dengan bukan penutur DMS yang mengenali istilah sebagai bahasa lama/klasik atau tidak; dan mereka yang langsung tidak berpengetahuan tentang istilah-istilah ini.	80
Jadual 7.1	Kitaran Hari	86
Jadual 7.2	Kitaran Minggu	89
Jadual 7.3	Urutan Kitaran Waktu (Minggu) Dialek Melayu Sarawak & Dialek Kedah	90
Jadual 7.4	Kitaran Bulan/Tahun	91
Jadual 7.5	Tempoh/masa	92

Jadual 7.6	Cuaca	93
Jadual 7.7	Musim	94
Jadual 7.8	Usia	95
Jadual 7.9	Ekspresi Perasaan	96
Jadual 7.10	Peribahasa Berkaitan Masa dalam DMS	97
Jadual 8.1	Perbezaan Leksikal bahasa Kejaman antara penutur generasi muda dan generasi tua	109
Jadual 8.2	Contoh perkataan-perkataan yang dipinjam daripada bahasa lain	109

## **SENARAI RAJAH**

Rajah 8.1	Maklumat mengenai Kaum Kejaman di Sarawak	104
Rajah 8.2	Lokasi Kaum Kejaman di Sarawak	104



# PRAKATA

Buku ini memuatkan 12 artikel daripada pensyarah Universiti Malaysia Sarawak (UNIMAS) dalam tiga bidang kajian, iaitu linguistik, bahasa dan budaya. Artikel-artikel berkenaan menggunakan data daripada masyarakat Melayu, Iban, Bidayuh dan Kejaman.

Rata-rata fokus artikel ialah hasil perbincangan terhadap analisis data yang dikutip daripada masyarakat berkenaan. Buku ini secara tidak langsung memberi gambaran perihal latar belakang masyarakat Melayu dan peribumi lain di Sarawak. Maklumat yang dikemukakan dalam buku ini sangat bermanfaat kepada pembaca untuk mengetahui perihal penduduk negeri Sarawak.

Bab 1 merupakan analisis tentang pemerolehan fonologi kanak-kanak. Bab ini mengupas perihal pemerolehan fonologi kanak-kanak yang telah dibekalkan dengan kebolehan menggunakan bahasa sejak lahir. Bab 2 pula membicarakan aspek morfologi dalam dialek Melayu Sarawak (DMS). Tumpuan bab ini ialah produktiviti imbuhan awalan yang digunakan dalam DMS.

Pantun atau *patun* dalam bahasa Bidayuh mengandungi rahsia kebahasaan. Bab 3 meninjau tentang kewujudan implikatur dalam patun untuk mencari makna yang tersirat.

Bab 4 pula ialah artikel tentang proses penggandaan semu dalam DMS dengan membincangkannya berdasarkan empat kelas kata utama, iaitu kelas kata kerja (KK), kelas kata nama (KN), kelas kata sifat/adjektif (KS) dan kata adverbial/keterangan (Kk).

Tutur kata dan perlakuan sosial masyarakat Melayu Sarawak memancarkan kesantunan dan ketinggian akal budi. Bab 5 buku ini memanfaatkan data deskripsi tentang kata sifat mereka yang mencerminkan adat dan budayanya yang unik dan tersendiri.

Bab 6 pula mengetengahkan istilah lama dalam dialek Melayu Sarawak yang masih digunakan oleh masyarakat Melayu dalam pertuturan harian mereka di negeri ini.

Bab 7 mengetengahkan artikel tentang satu kajian deskriptif yang menghuraikan dan memanfaatkan data yang memperlihatkan penggunaan konsep masa dalam budaya kehidupan seharian. Melalui artikel ini, diketengahkan perihal masyarakat Melayu Sarawak yang juga mempunyai keistimewaan yang tersendiri apabila memperkatakan tentang masa dalam kehidupan seharian mereka.

Bahasa Kejaman yang merupakan satu daripada 46 bahasa yang terdapat di Sarawak dipercayai akan pupus dan lenyap dari persada linguistik di Sarawak kerana jumlahnya yang kecil, iaitu kurang daripada 500 orang. Bab 8 menjelaskan situasi sebenar bahasa Kejaman. Aspek-aspek yang dibicarakan adalah tentang perbezaan penggunaan bahasa berdasarkan umur dan juga domain-domain bahasa ini yang masih aktif digunakan.

Bab 9 pula membincangkan kelangsungan aktiviti bergendang dan bermukun yang merupakan aktiviti kesenian yang sangat menarik dan popular di Sarawak.

Bab 10 pula perihal pantun masyarakat Bidayuh yang merupakan salah satu ilham kreatif tradisi masyarakat ini yang mencerminkan nilai dan budaya mereka yang tergambar menerusi amalan adat resam dan perlakuan sosial masyarakatnya.

Parang atau pedang Iban, lebih dikenali sebagai ilang dan nyabur ialah kesenian warisan tradisional kaum Iban di Sarawak. Ilang dan nyabur telah digunakan sebagai senjata semasa era penjajahan. Selepas Perang Dunia Kedua, ia digunakan kaum Iban untuk menjalankan aktiviti harian. Proses pembuatan ilang dan nyabur memerlukan tahap kesabaran dan ketekunan yang tinggi. Keunikan dan peranannya dibicarakan dengan teliti dalam bab 11.

Akhir sekali bab 12 membicarakan tentang pantun yang diucapkan oleh masyarakat Bidayuh di Sarawak yang tidak jauh berbeza daripada pantun yang diucapkan oleh masyarakat Melayu dari segi bentuk luaran dan dalaman pantun. Bab ini mengemukakan bentuk ekstrinsik atau luaran pantun dua kerat dan empat kerat masyarakat Bidayuh Jagoi di Sarawak di samping bentuk intrinsik atau dalamannya. Didapati, walaupun cuma berbicara tentang hal-hal yang berkaitan dengan perasaan, namun para pemantun dapat menyerlahkan kebijaksanaan dan kepetahan mereka berbahasa dengan bahasa yang penuh kias dan ibarat.

# PENGHARGAAN

**P**ara penulis ingin mengucapkan jutaan terima kasih kepada pihak UNIMAS khususnya UNIMAS Publisher kerana kesudian menerbitkan kumpulan artikel ini.

Jutaan terima kasih juga ditujukan khas kepada pihak Yayasan Sarawak atas sumbangan dana untuk menjalankan penyelidikan dan penghasilan buku ini. Kerjasama dan sokongan daripada pihak Yayasan Sarawak meningkatkan motivasi dalam kalangan penulis untuk membukukan hasil kajian ilmiah mereka.

Penghargaan terima kasih juga ditujukan khas kepada para informan yang sangat baik hati dan telah bekerjasama memberikan maklumat sehingga dapat dijadikan sebagai data untuk tujuan analisis dan penghasilan artikel-artikel berkenaan. Nama mereka dinukilkan bersama-sama hasil kutipan data di dalam buku ini. Kerjasama yang diberikan dapat membantu usaha ke arah membukukan hasil tulisan ilmiah ini untuk bacaan khusus mahupun umum serta akan dapat dijadikan rujukan pada bila-bila masa diperlukan.

Akhir sekali, penghargaan terima kasih juga ditujukan kepada orang perseorangan yang turut menyumbang secara langsung atau tidak langsung dalam proses penulisan dan penerbitan buku ini.

Terima Kasih.



# PENGUASAAN FONOLOGI KANAK-KANAK DALAM DIALEK MELAYU SARAWAK

*Mary Fatimah Subet  
Salbia Haji Hassan*

## Pengenalan

Dalam penelitian sains, apabila lahirnya seseorang bayi, bayi berkenaan telah ada beberapa alat fizikal yang sesuai untuk memperoleh bahasa. Kajian tentang proses pemerolehan bahasa ibunda mengatakan bahawa proses ini berlaku berperingkat-peringkat mengikut perkembangan otak dan perkembangan fizikal bayi atau kanak-kanak itu sendiri. Pada mulanya, bayi memulakan hidup tanpa bahasa.

Menurut hipotesis nurani (1957) tentang pemerolehan bahasa kanak-kanak, semua kanak-kanak normal yang didedahkan kepada bahasa ibundanya, akan memperoleh bahasa tersebut. Dalam hipotesis ini juga menunjukkan pemerolehan bahasa tidak mempunyai kaitan dengan tahap kecerdasan kanak-kanak yang kurang cerdas. Selain itu, ayat-ayat yang didengar oleh kanak-kanak sering tidak gramatis, tidak lengkap dan sedikit jumlahnya. Namun demikian, bahasa tidak dapat diajarkan kepada makhluk lain. Proses pemerolehan bahasa oleh kanak-kanak di dunia ini mengikuti jadual semula jadi yang sama erat hubungannya dengan proses pematangan kanak-kanak. Walaupun struktur bahasa sangat rumit atau kompleks dan bersifat sejagat, semua kanak-kanak dapat memperoleh bahasa dalam masa yang relatif dan sangat singkat, iaitu lebih kurang dalam masa tiga atau empat tahun sahaja.

Mengikut teori biologi, sejak anak itu lahir, memang sudah ada satu kebolehan menggunakan bahasa. Hipotesis nurani memperuntukkan kebolehan khusus mengenai kebolehan bahasa yang dicadangkan oleh Chomsky dan Miller (1957) dalam (Mangantar Simanjuntak, 1987) pada mulanya yang sekarang dikenali

dengan alat pemerolehan bahasa, iaitu LAD (*language acquisition device*). LAD telah dimiliki oleh setiap kanak-kanak secara semula jadi sejak lahir dan memungkinkan kanak-kanak memperoleh bahasa ibundanya dengan mudah dan cepat. LAD merupakan satu peralatan intelek manusia yang khusus untuk menguasai bahasa (Mangantar Simanjuntak, 1987: 160). Kebolehan ini dinamakan jentera pemerolehan bahasa. Bagi kanak-kanak yang normal, mereka akan dapat bertutur dalam jangka masa yang sama. Ketika itu, mereka akan mengambil perkataan-perkataan penting, mempelajarinya dan seterusnya menggunakannya. Oleh sebab manusia mempunyai otak yang kecil waktu lahir, maka kematangan berbahasa itu adalah sejajar dengan perkembangan otak mereka dan semestinya mengambil masa yang lama.

Proses yang berlaku sewaktu kanak-kanak memperoleh bahasa ibundanya terdiri daripada dua jenis. Jenis yang pertama ialah perlakuan yang terdiri daripada proses pemahaman dan proses penerbitan dan yang kedua ialah kecekapan. Proses pemahaman melibatkan kebolehan mengamati atau kebolehan persepsi ayat-ayat didengar dan proses penerbitan melibatkan kebolehan menerbitkan atau mengeluarkan ayat-ayat sendiri. Kedua-dua jenis proses pertama ini apabila telah dikuasai oleh kanak-kanak akan menjadi kebolehan linguistiknya (Mangantar Simanjuntak, 1987: 157).

Kanak-kanak menguasai bahasa pertamanya bukan melalui proses pembelajaran, tetapi adalah dengan cara 'memperoleh'. Hal ini berlaku secara tidak formal. Penulis mendapati bahawa kebanyakan penyelidik bahasa berpendapat bahawa jangka masa penguasaan bahasa yang paling kritikal adalah antara satu hingga lima tahun. Pada jangka masa itu kanak-kanak dikatakan sangat mudah menerima pengaruh bahasa pertama yang didedahkan kepada mereka. Didapati jika kanak-kanak didedahkan kepada bahasa yang baik, maka baiklah pemerolehan bahasa mereka, dan jika mereka didedahkan kepada bahasa yang kurang baik, maka sebaliknya yang akan berlaku. Maka jelaslah kepada kita bahawa mutu bahasa yang dilahirkan oleh kanak-kanak sememangnya bergantung pada pendedahan awal terhadap bahasa pertama ini.

Mengikut kajian ahli psikolinguistik, terdapat satu jangka masa penting dalam kehidupan manusia yang subur dalam pemerolehan bahasa. Jika jangka masa itu terlangkau, maka perkembangan bahasa akan terhalang. Ahli psikolinguistik bersependapat, kanak-kanak akan mengalami kesukaran menguasai bahasa sesudah ia meningkat umur 13 tahun. Selepas umur tersebut, kanak-kanak tidak lagi menguasai bahasa secara pemerolehan, tetapi melalui proses pembelajaran yang agak berat.

Perkembangan bahasa kanak-kanak biasanya dikaji daripada tiga sudut, iaitu fonologi, semantik dan sintaksis. Ketiga-tiga komponen ini diperoleh kanak-kanak secara serentak dan pembahagian ini hanyalah untuk memudahkan perbincangan. Dalam perkembangan fonologi, kanak-kanak menghasilkan bunyi secara rambang. Hal

ini berlaku pada peringkat agahan. Mula-mula seseorang kanak-kanak memperoleh bunyi fonem yang kasar dan ketara perbezaan fiturnya, tetapi kemudian ia maju kepada fonem yang halus dan seni perbezaan fiturnya.

Dalam perkembangan semantik pula, kanak-kanak mulai berupaya menguasai beberapa patah perkataan dan kemudian memperluas perbendaharaan katanya dengan agak cepat. Mula-mula sepatah perkataan mungkin merujuk kepada beberapa benda atau makna. Ketika inilah, kanak-kanak sering membuat kesalahan, terutama semasa memberikan makna perkataan itu. Sebagai hasil interaksi dengan persekitarannya dalam pelbagai konteks komunikasi, kanak-kanak akan mempelajari konsep daripada yang konkrit kepada yang lebih abstrak dan mula dapat menyusun perkataan mengikut kelas-kelas tatabahasa.

Berdasarkan Steinberg (1995), pemerolehan bahasa peringkat vokalisasi bermula apabila kanak-kanak berusia antara 6 bulan hingga 11 bulan. Penggunaan bunyi bahasa terutamanya suku kata vokal dan konsonan-vokal seperti /a/, /u/, /ma/, /gi/, /pa/. Peringkat holofrasa akan dikuasai oleh kanak-kanak apabila usia mereka mencapai 10 hingga 18 bulan. Pada peringkat ini, kanak-kanak mula menggabungkan dua ujaran bunyi yang membentuk perkataan seperti /mama/, /papa/, /inum/ 'minum' dan /ola/ 'bola'.

Apabila usia meningkat ke 18 bulan ke atas, peringkat ini dinamakan peringkat telegrafik. Pertuturan kanak-kanak mengandungi idea-idea rumit dengan tujuan yang berlainan. Misalnya, meminta, memberi amaran, menolak dan memberitahu. Peringkat perkembangan ayat kompleks akan menyusul apabila kanak-kanak mencapai usia empat atau lima tahun. Kanak-kanak mula menggunakan ayat negatif, soalan, dan struktur kompleks yang lain.

Dalam perkembangan sintaksis, kanak-kanak menguasai ujaran yang terdiri daripada satu perkataan ketika berumur satu tahun dan maju kepada ujaran dua perkataan ketika menjangkau dua tahun. Setiap ujaran dapat merujuk beberapa makna mengikut susunan kata atau konteks untuk menggambarkan penafian, pertanyaan dan sebagainya. Ayat-ayatnya padat dan ringkas, banyak menggunakan kata inti dan kurang atau tiada langsung menggunakan kata tugas.

Setelah meningkat kepada umur empat atau lima tahun, barulah bahasa kanak-kanak itu hampir menyamai bahasa orang dewasa. Setelah umur lima tahun, kanak-kanak akan berupaya pula menghasilkan ayat-ayat pasif atau ayat-ayat yang lebih kompleks dan dapat mengenal struktur dalaman dan hubungannya dengan struktur luar. Kanak-kanak juga mula menggunakan ayat negatif atau nafian, soalan, klausa relatif dan struktur ayat yang kompleks. Oleh hal yang demikian, Steinberg (1995), mengkategorikan tahap ini sebagai tahap perkembangan ayat kompleks.

Untuk membolehkan kanak-kanak menguasai bahasa dengan berkesan, mereka hendaklah seboleh-bolehnya didedahkan kepada pengalaman yang banyak